

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 37 Volume: 8 Issue: 37
Nisan 2015 April 2015
www.sosyalarastirmalar.comIssn: 1307-9581

ABDULRAZAKGURNAH'NIN CENNET ROMANINDA DOĞU TOPLUMLARINDAKİ
ÖTEKİLEŞTİRME VE KAYBOLAN KİMLİKLER
OTHERNESS AND LOST IDENTITIES IN EASTERN SOCIETIES IN THE NOVEL PARADISE BY
ABDULRAZAK GURNAH

Mehmet GÜNEŞ*

Öz

Yirminci yüzyılın son döneminde büyük bir önem kazanan sömürgecilik sonrası edebiyatın önde gelen isimleri arasında olan Afrika kökenli İngiliz yazar Abdulrazak Gurnah, kendi öz kimliğiyle göçmen kimliğini birleştirerek koyu bir milliyetçilik yerine çokkültürlü bir kimliğin önemine değinmektedir. Sömürgecilik sonrası edebiyatta sıkça ele alınan temalara yeni bir boyut kazandıran Gurnah çağdaşlarından farklı bir yol izlemiştir.

Bu çalışmada Abdulrazak Gurnah'nın dördüncü eseri olan **Cennet** romanında sömürgeci zihniyet nedeniyle toplumda öteki olarak görülen bireylerin yaşadığı kimlik bunalımları incelenmiş ve temeli Afrika toplumlarındaki ırksal, dini, ekonomik ayrımcılıklara dayanan toplumsal sıkıntılar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abdulrazak Gurnah, Sömürgecilik, Ötekileştirme, Cennet, Kimlik Sorunları, Doğu Toplumları.

Abstract

African originated English author Abdulrazak Gurnah, among the prominent names of postcolonial literature which gained great importance at the last period of the 20th century, stresses the importance of multicultural identity rather than dark nationalism by combining his self-identity with his immigrant identity. By following a different step from his contemporaries Gurnah a new dimension to the themes dealt in the postcolonial literature.

In this study, the identity crises experienced by the individuals who are seen as the other because of the colonial mind in Abdulrazak Gurnah's fourth novel **Paradise** have been examined and the social problems based on the racial, religious, economic discriminations in African societies have been elaborated.

Keywords: Abdulrazak Gurnah, Colonialism, Otherness, Paradise, Identity Problems, Eastern Society.

Giriş

Sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası edebiyat eleştirilerinde ve tartışmalarında sıkça kullanılan 'öteki' ve ötekileştirme Edward Said'in **Şarkiyatçılık** kitabında ilk kez dile getirilen ve son dönemdeki kültür ve kimlik konularında en çok başvurulan kavramlardandır. Batı'nın Sanayi Devrimi sonrasında ağırlık verdiği hammadde ve kaynak arayışları nedeniyle yıllardır sürdürdüğü sömürgecilik faaliyetleri bir gerçeği açıkça ortaya koymuştur: Medeniyetin bütün değerlerinden yoksun olan Doğu kültürü asla kendisini yönetemez ve yönetilmesi gerekmektedir. Kendisinden farklı olanı, ekonomik yönden geri kalmış, eğitimsiz Doğu insanını öteki olarak gören batılı zihniyet sadece kendisinden olanları benlik bilincine sahip olan, kendini idare edebilen medeni bireyler olarak görmektedir.

Sömürgeci Batı düşüncesinin kendilerine dayattığı modernleşme ve batılılaşma gibi belli bir ideolojinin savunucusu olan yaklaşımlar yoluyla kendi kültürel değerleriyle olan bağları kopartılan Doğu insanı kendisini büyük bir boşluğun içinde hissetmektedir. Merkeze yakın olabilmek ve Batı medeniyetinin modern değerlerini benimseyebilmek için onlar gibi olmaya çalışan ve sürekli olarak taklitçi bir tutum izleyen Doğu insanı zamanla sahip olduğu kimliğinin eski doğallığını yitirmesine engel olamamıştır. Sömürgecilik sadece insanlar arasında ben-öteki ayrımının doğmasına neden olmamış, yarattığı din,

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ekonomi ve ırk temelli ayrımcılıklar yoluyla toplumsal hayatta belli bir konuma gelebilmenin sadece Batı insanının hakkı olduğu izlenimini yaratmıştır.

Hem ezilen, sömürülen bir halkın içerisinde gelmiş olması hem de koyu tenli biri olarak İngiltere’de göçmen olarak yaşamının ne demek olduğunu öğrenen sömürgecilik sonrası edebiyatın son dönemdeki çağdaş yazarlarından olan Abdulrazak Gurnah romanlarında sömürgeciliğin olumsuz etkilerini ve yaşattığı kimlik bunalımlarını ulus üzerinden değil de birey üzerinden incelemiştir. Yazdığı dördüncü romanı olan ve İngiltere’de edebiyat alanında her yıl verilen en prestijli ödül olan Man Booker ödülüne aday gösterilen **Cennet** romanında Gurnah Afrika’da öteki olmanın ve sürekli olarak küçümsemenin, köle olarak görülmenin birey kimliği üzerindeki olumsuz etkilerini romanın başkarakteri Yusuf üzerinden incelemektedir. Deneyimlediği olaylarla, maruz bırakıldığı dışlanmışlıklarla ülkesinden ve ailesinden uzakta yaşadığı sürgün hayatıyla öz benliğinde büyük kırılmalar yaşayan Yusuf Doğu insanının yaşadıklarını bünyesinde barındırmaktadır. Efendisinin ticari seyahatleri nedeniyle devamlı yer değiştiren Yusuf göç eden biri değil de göç ettirilen biridir. Yusuf, Halil, Mzee Hamdani ve Amina gibi karakterler aracılığıyla Afrika kıtasında sürdürülen kölelik anlayışının iğrençliğini ve dini, ekonomik farklar nedeniyle ötekileştirilen bireylerin kimlik krizlerini sergileyen **Cennet** romanı sömürgeci zihniyetin dışlayıcı, ötekileştirici tutumunun Doğu medeniyetinde vardığı noktayı gözler önüne sermektedir:

“Cennet (...) ülke içi köleliğin dünyasına ülke içinde yaşayanların gözünden bakmaktadır. Roman, insan ticaretinin dramatik bir hal aldığı bu insanlık dışı doğasını inkar etmeden köleliğin aşağılık ve vahşice hikayelerini metinselleştirmektedir. Roman, Afrika’nın kıyı sahilinde yaşayan Arapların bulunduğu bir bölgede yaşayanların görüşünü ve Afrika’nın iç kesimlerindeki kabilelerin köle ticaretinde kullanılan halklarının durumunu göstermektedir.” (Griffiths, 2000: 313)

I.Gurnah’nın Zanzibar’dan İngiltere’ye Uzanan Edebiyat Yolculuğu

Sömürgecilik sonrası edebiyatın son dönemde adından en çok söz ettiren, saygın yazarlarından olan ve halen İngiltere’nin Kent Üniversitesi’nde akademisyen olarak yaşamını devam ettiren Abdulrazak Gurnah Doğu Afrika’nın Zanzibar ülkesinde 1948 yılında dünyaya gelmiştir. Gurnah ülkesinin bağımsızlık savaşı verdiği yıllarda yaşanan terör ve savaş manzaralarından duyduğu husursuzluğun yanında eğitimini devam ettirme amacıyla henüz on sekiz yaşındayken İngiltere’ye göç etmiştir. İngiltere’de yaptığı yüksek öğrenim deneyimine Nijerya’nın Kano Üniversitesi’nde verdiği iki yıllık ders deneyimini de ekleyen Gurnah, 1982 yılında Kent Üniversitesi’nde doktora eğitimini tamamlamıştır. Akademik ilgi alanı olarak daha çok Afrika, Karayip ve Hint edebiyatıyla bağlantılı sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası söylemleri seçen Gurnah’nın kurgu dünyasında kimlik, yersiz yurtsuzlaştırma, göç ve ötekileştirme temaları ön plana çıkmaktadır.

Yazdığı sekiz romanıyla son dönem sömürgecilik sonrası edebiyatının önemli yazar ve edebiyat eleştirmenleri arasında yer edinen Gurnah’nın siyahi bir İngiliz yazar mı, Afrikalı bir yazar mı yoksa sadece İngilizceyi kullanarak eserlerini yazan modern bir yazar mı olduğu konusunda eleştirmenler ortak bir kanaata varamamaktadır. Kuşkusuz bunda en önemli etken Gurnah’nın çağdaşları Ngugiwa Thiong’o, Wole Soyinka ve V.S. Naipaul’den farklı olarak sömürgeleştirilen ulusunun koyu bir savunucusu olmaması ve zenci kültürüyle beyaz kültürünü ortak bir payda olarak sunmasıdır.

İngiltere’de göçmen olarak yaşayan Gurnah, Üçüncü Dünya insanının ırksal kimliğinden dolayı maruz kaldığı dışlayıcı ve küçümseyici tutumlar nedeniyle yaşadığı eziyeti bizzat deneyimlemiştir. Ruhunun derinliklerinde etnik kökeni ile olan bağlılığının tek başına ayakta durmakta zorlandığını gören Gurnah, etnik kimliğin çokkültürlü küresel kimlikle uyum içinde yaşamasının kaçınılmazlığına vurguda bulunur. Ulusal ve kültürel kimliklerin otantikliğini yitirmesi ve doğallığının zarar görmesi modern dönemde hızlanan göç hareketleri ile beraber melez kimliklerin sayısının gittikçe artmasına yol açmıştır. Londra’da yaşadığı dışlanmışlık duygusu, ötekileştirilme ve dışlanmışlık nedeniyle Gurnah bireysel deneyimlerini yazdığı ilk üç romanı olan **Memories of Departure**, **Pilgrim’sWay** ve **Dottie**’de genel anlamda göçmen kimliğini ve İngiltere’de göçmen olarak yaşamının toplum içerisindeki yansımalarını ele almıştır.

Sömürgecilik sonrası yazarların sömürge döneminde yaşananları sadece kendi uluslarına ait insanların gözünden değerlendirmesini partizanlık olarak gören Gurnah sadece doğduğu yerin insanının değil, yüzlerce kabilenin insanların çektikleri eziyete de tercüman olarak dünyaya dar bir pencereden değil de geniş bir pencereden baktığını göstermektedir. Gareth Griffiths hem Afrika’da hem de İngiltere’de edindiği deneyimler sayesinde İngiliz ulusu ve kendi ulusunun bireylerinin yaşadığı acı deneyimleri teknik

ve tematik anlamda başarılı bir anlatımla dile getiren Gurnah'yı çokkültürlü bir yazar olarak tanımlamaktadır.

Afrika'nın Batı'da yaşayan önde gelen entellektüellerinden olan Gurnah, Afrika kıtasının genelinde yaşanan kimlik ve kültür ikilemleri konusunda oldukça hassas bir tutum sergilemektedir. Özellikle de doğduğu yer olan Zanzibar'da halk arasında yaşanan çekişmelere, siyasi ve sosyal sorunlara ayrı bir ilgi gösteren Gurnah'nın bu tutumundaki en önemli faktör, İngiltere'deki ilk yıllarında geride bıraktığı ailesine, sevdiklerine ve halkına karşı yabancılaşmış olmasıdır. Terk etmiş olmanın ve terk edilmiş olmanın ikilemi arasında bocalayan Gurnah göçmen olarak edindiği olumsuz Batı imgesinden sonra ülkesiyle olan bağını koparmayıp kültürel ve ulusal değerlerine olan bağlılığını devam ettirmiştir. VijayNair ile yaptığı röportajda kendisini tam anlamıyla bir İngiliz gibi hissedip hissetmediği ile ilgili soruya Gurnah'nın cevabı İngiltere'de bulunduğu süreç içerisinde ulaştığı farkındalığa dikkat çekmektedir:

"Kendimi İngiliz gibi hissetmiyorum, fakat burada sistemin nasıl işlediğini anlayabilecek kadar uzun bir süredir kalıyorum. Kim olduğumu asla unutmadım. Diğer insanlara nasıl görüldüğüm ve kim olduğum noktasında gösterdiğim beceriksizliğim büyük oranda devam ediyor. Öteki insanlara bakmıyor ve onlardan farklı olarak nasıl görüldüğümü unutmuyorum. Buraya ilk geldiğimde garip bir biçimde bu duyguyu asla yaşamadım. Safdım, masumdum ve kim olduğumu unuttuyordum... Ne zaman birileri bana küfürle ifadelerle bağırırsa şoka uğradım. Fakat bugünlerde bu olay ne zaman meydana gelse artık tepki göstermiyorum." (Nair, 2005)

Gurnah çokkültürlü toplum düzeninde ait olunan ulusların ne bireylere kendilerini tanımlayabilecekleri bir kimlik önerdiğini ne de bir topluma ait olma hedeflerine ulaşabilmelerine yardımcı olduğunu düşünmektedir. Sömürgecilik sonrası öznelerin öteki olmaktan kurtulup toplumsal bir ideal, bir yere ait olma arayışlarının arasına giren sömürgeci Batı zihniyeti ötekileştirilenlerin kaderinin öteki olmak olduğunu savunur ve benlik idealinin sömürgeleştirilen özneler için ulaşılması çok zor bir hedef olduğunu düşünür. Sömürgecilik sonrası dönemde üzerinde önemli tartışmalar yapılan kimlik olgusunda yaşanan belirsizlik duygusunun insan yaşamının baskın bir özelliği olduğu düşünen Gurnah, eserlerindeki karakterlerin yaşadığı ikilemler, zıtlıklar yoluyla bu düşüncesini desteklemektedir. Tarihi küresel olarak algılayan, yaşadığımız yerlerin ise hem zamanda hem de mekanda eş zamanlı olarak değiştiğini düşünen Gurnah dünyanın bütün farklılıklarının ötekileştirilmeden aynı seviyede değerlendirilmesinin önemine vurguda bulunur. Amerika'daki Kızılderililerle Zencilere uygulanan ırkçı politikayı eleştirmesine rağmen, Avrupa medeniyetinin ilerleyebilmesi için Müslüman yerlilere uyguladığı zulüm ve vahşet içeren ötekileştirme politikalarının kaçınılmaz olduğuna inanan Tacqueville'den farklı olarak Gurnah diaspora deneyimi yaşamış biri olarak Afrika'daki siyasi ve diğer güç formlarının kötüye kullanılarak masum insanlara yaşıttılan insanlık dramını kınamaktadır.

Gurnah'nın entellektüel kimliği, siyasi görüşleri ve dünyayı algılayış biçimi üzerinde en çok etki bırakan kaynaklar küçük yaşlarda gittiği devlet okulunda kendisine okutturulan **Arabistan Geceleri** ve **Binbir Gece Masalları**'ndan edindiği izlenimler olmuştur. Bu eserlerde farklı kültürden insanların mutlu bir biçimde yaşayabildiğini gören Gurnah dünyaya farklılıklar çerçevesinden bakmayı öğrenmiştir. Bu farklılıkların toplumda oluşmasında ve belli bir tanımın içine oturtulmasında dinin ve ekonomik durumun önemli bir yeri olduğunu düşünen Gurnah farklılıkların küreselleşen dünyada vazgeçilmez olduğunu ifade etmektedir. İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci zihniyete sahip olan ulusların küresel dünyanın olmazsa olmazı olan farklılıkları tek tipleştirmesini eleştiren Gurnah kendi imgelerini toplumlarında 'Öteki' olarak tanımlanan bireylere yüklenen olumsuz imgeler yoluyla oluşturduklarına vurguda bulunmaktadır. Güce ulaşımın ırk, sınıf ve cinsiyete göre belirlendiği bir toplumda kendi benliğinin bilincine varmak isteyen aristokrat ve zengin kesimin ezilen, fakir kesimi ötekileştirmesinin önüne geçmek için aydın kesime büyük bir iş düştüğünü düşünen Gurnah, eserlerinde de vurguladığı gibi bunun "kendi isteğiyle yabancı bir ülkeye yerleşen bir sanatçının rolünün pasif bir tanık olarak değil modernitenin önemli bir aktör ve temsilcisi olarak ticaretin, deneyimin ve temsil edilmenin karmaşık ağını düzenlemek" (Kaplan, 1996: 47) olduğunu ifade etmektedir.

II. Cennet Romanında Ötekileştirme ve Çekişme Halindeki Yerlilerin Kimlik Kaybı

Cennet romanı kölelik, sürgün, dış sebeplerden dolayı baskı altına alınma, özgürlük alanının kısıtlanması gibi etkenler nedeniyle kimliğin kırılmaya uğradığı, zamanla kaybolduğu ve bir daha eski doğallığına ulaşamadığı ötekileştirici bir dünyanın anlatıldığı etkileyici bir üsluba sahiptir. Her şeyin zıddıyla var olduğu sömüren-sömürgeleştirilen, köle-efendi, Batı-Doğu ikilemlerinin ağırlık kazandığı bir dönemde ötekileştirme Elizabeth Maslen'in de sözlerinde ifade ettiği gibi romanın genelinde hissedilen bir

dışlanmışlık duygusudur: "Toplum içerisinde ötekinin inşa edilmesi yoluyla benliğin inşa edilmesi romanın her yerinde vardır." (Maslen, 1996: 53-57) Herhangi bir kökeni olmayan, göçebe kabilelere ait tüccarların Afrika'nın kıyı kesiminden iç kesimlerine yaptığı ticari seyahatlerin ağırlıkta olduğu roman Arap, Hindu, Afrikalı Müslümanlarla vahşilerin yaşadıkları kimlik ikilemini ve bir yere ait olup olamama konusunda yaşadıkları arada kalmışlık durumunu yansıtır.

Evlerinden, yurtlarından uzakta çok fazla hareket özgürlüğü olmayan karakterlerin adeta bir cehennem hayatı yaşadığı romana Gurnah ironik bir şekilde **Cennet** adını vermiştir. Değerlerin kaybolduğu, kimliklerin parçalandığı bir kriz ortamında Gurnah'nın sürgün hayatı yaşayan karakterleri etrafındakilerden dinledikleri geçmişin doğallığını anlatan hikâyelere anavatanlarıyla olan ilişkilerini düzeltmek ve kaybettikleri cenneti yakalamak umuduyla dört elle sarılırlar. Fakat Guy Scarpetta'nın da dile getirdiği "...katışıklık günümüzün düzenidir. Biz hepimiz tüm kültürlerle aidiyet ve her birey farklı desenlerle örülmüş birer mozaiktir." (Scarpetta, 1989: 26) gerçeği kaybedilen cennetin kazanılmasının olanaksızlığına vurgu yapmaktadır.

Romanda sömürgecilik öncesi tarihsel süreç anlatılmasına rağmen kıyı sahilinden kıtanın iç kesimlerine doğru yapılan ticari seyahatlerde insanların birbirleriyle olan ilişkileri ırksal ve sınıf farklılıkları temelinde devam etmektedir. Gurnah'nın romanında ana karakter olan Yusuf yazarın kendisi gibi iradesi dışında kaynaklanan dış nedenler yüzünden doğduğu yerden uzaklaştırılan ve tanımadığı bir yerde yaşamak zorunda bırakılan birisidir. Henüz daha on iki yaşında küçük bir çocuk iken köklerinden kopartılan Yusuf, babasının borcuna karşılık bölgenin zengin tüccarlarından Aziz tarafından rehin olarak alınmıştır. Köleleştirilmiş olması nedeniyle duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edemeyen Yusuf, efendisinin ve yakınlarının kendi üstünlüklerine vurgu yapmak için kullandıkları bir oyuncak gibidir. Efendisi ile yaptığı seyahatler Yusuf için kimlik arayışına dönüşmüştür, fakat benlik arayışı kaygan bir zeminde olduğu için süreklilik göstermemektedir. Evden ayrılırken annesinin kendisine hatıra olarak verdiği tespih Yusuf'un ailesiyle olan irtibatının devamlılığını simgelemektedir. Çıktığı ilk seyahatte annesinin kendisine verdiği manevi değeri yüksek olan bu tesbihi kaybeden Yusuf'un ailesiyle, memleketiyle olan irtibatı da son bulmuştur.

Yusuf köle olarak yanına verilmeden önce Aziz Amca'sını varlıklı bir yaşam sürmesi, çevredeki insanlarca saygıyla anılan biri olması nedeniyle takdir etmekte ve onunla birlikte yaşamak istemektedir. Avrupalıların Amerika'nın keşfi sırasında kıtanın yerlileri olan Kızılderililere İncil'i vererek sahip oldukları her şeye el koymaları gibi Aziz de her gelişinde Yusuf'a bir miktar para vererek onun aklını çelmekte kimliğini ve değerlerini büyük bir çıkmaza sürüklemektedir: "Yusuf onun gelmesinden hep hoşlanırdı. Babası onun kendilerine onur verdiğini söylerdi, çünkü o varlıklı ve ünlü bir tüccardı- tajirimkubwa- ama her ne kadar onur önemli olsa da hepsi bu kadar değildi. Aziz Amca her gelişinde ona on annalık para verirdi." (Gurnah, 1998: 9)

Yusuf'un babası kıtanın iç kesimlerinde yaşayan Müslüman olmayan Afrikalıları barbar ve kâfir olarak görmekte ve öteki olarak sınıflandırmaktadır. Genellikle tek başına oynayan ve evinin yakınlarından uzaklaşmayan Yusuf'a sadece Hintli ailelerin çocuklarıyla oynamasını söyleyip "çevremiz vahşilerle dolu" (Gurnah, 1998: 11) şeklinde öğütte bulunması Yusuf'un babasının ötekileştirici bir tutum sergilediğini göstermektedir. Kimliğinin doğallığını sürdüren Yusuf, komşu çocuklarından duyduğu Almanların işlerini disiplinli bir şekilde yapmayanları astığı ve henüz ergenliğe ulaşmayanları ise ölüme terk ettiği şeklindeki söylentilerden dolayı dehşete kapılmaktan kendini alıkoyamaz. Alman eziyetinin sınır tanımadığı, siyah tenli insanların ikinci sınıf insan muamelesi gördüğü bir ortamda sömürgecilik faaliyetleri insani ve ahlaki idealleri bile göz ardı etmektedir.

Çok sevdiği Aziz Amca'sıyla uzun süre bir tren yolculuğundan sonra geldiği yerde Yusuf için yaşamın karanlık yüzüyle tanışma zamanı gelmiştir. Geldikleri yerde Yusuf on yedi ya da on sekiz yaşlarında Halil isimli bir gençle tanışır ve o da tıpkı Yusuf gibi babasının borcuna karşılık Aziz'in yanında çalışması için rehin olarak verilmiştir. Aziz'in emri altında tam bir köle psikojisiyle çalışan ve öz benliğini yitiren Halil kendisinden ziyade efendisini düşünmekte ve çalıştığı dükkanın zarar görmemesi için bütün gücüyle çalışmaktadır. Çalışması için Halil'in emri altına verilen Yusuf yaptığı en ufak bir hatada, kaytarmada azar ıstırmakta ve Halil'in canlı cenaze şeklindeki ötekileştirici hakaretlerine maruz kalmaktadır. Çevresindeki insanların elini öpmelerinden ve kendisini efendi olarak bilmelerinden zevk duyan Aziz, eğitimsiz Doğu insanına yardım eden, onları himayesine alan bir sömürgeci profili sergilemektedir. Halil'in Aziz ile ilgili söylediklerinden bu çıkarım yapılabilir: "O iyi bir adam, seyit. Seni dövmez. Ona saygı gösterirsen, seni gözetir, doğru yola girmeni sağlar... Arapça öğrenmelisin, o zaman seni daha çok sever." (Gurnah, 1998: 26) Derisinin koyu renkli olması, çocukluğunu yaşadığı Doğu Afrika'nın kıyı bölgelerinde

yaygın bir şekilde konuşulan Kiswahili dilini bilip Arapça'yı bilmemesi nedeniyle ötekileştirilen Yusuf, yeni ortamında kendisine dayatılan kimliği benimseyip benimsememe noktasında ikilem yaşamaktadır.

Hegel'in ortaya attığı efendi-köle diyalektiğinde sömürgeci zihniyetin egemenliğine ve insanları Batı'lı olup olmama durumlarına göre ötekileştiren anlayışa sağlam bir dayanak oluşturulmuştur. Geri kalmış ulusların modern dünyanın değişen düzenine uyum sağlayabilmeleri için sömürgeciliğin gerekli olduğunu savunan efendi-köle diyalektiğinde Batı her zaman efendi, Doğu ise her söylenileni yapmak zorunda olan köle durumundadır. Yusuf'un Aziz ile olan ilişkisini sömürgeci perspektiften ele alan Halil, Doğu insanı için köleliğin kaçınılmaz olduğunu savunur: "Sen onun hizmetçisisin. Ben de onun hizmetçisiyim. Onun köleleriyiz." (Gurnah, 1998: 40) Sürekli baskı altında yaşayan, dış güçler tarafından kimliğinin şekillenmesine engel olamayan Yusuf yaşamla bağlantılı bütün alanlarda efendisinden bağımsız hareket edememektedir: "Yaşamın anlamı ve merkezi Aziz Amca'ydı, her şey onun çevresinde dönüyordu. Yusuf hala Aziz Amca'yı bu çeberin dışında tanımlamanın bir yolunu bulamamıştı..." (Gurnah, 1998: 35)

Kimlik, ötekinin pasif olarak yer aldığı toplumdaki egemen gücün ise etkin olarak rol oynadığı bir müzakere sürecidir ve bu süreç gücü elinde bulunduranların isteği doğrultusunda sona ermektedir. Yusuf ve Halil'in hem zıt hem de kabul edilebilir değerlerin karmaşık bağlamı içerisinde kendilerini tanımlama mücadeleleri sonu olmayan bir süreçtir. Her ikisi de efendilerinin kontrolü altında yaşamakta ve iradeleri dışında kendilerine biçilen rolleri oynamaya mecbur bırakılmaktadır. Küçük yaşlarında evlerinden uzaklaştırılan bu iki karakter için ev, aradan geçen yıllardan sonra artık net bir şekilde tanımlanabilen coğrafi bir yer değildir. Yusuf ve Halil evlerinden uzakta geçirdikleri yıllarda benlik bilinçlerinde büyük bir yıkıma uğramışlardır. Çocukluk yıllarını geçirdikleri evler zihinlerinde neredeyse yok olma noktasına gelmiş ve eski doğallığı içerisinde ulaşamayacakları bir hayalden ibarettir. Tarihin tozlu sayfalarında kaybettikleri evlerinin bugün içinde buldukları kültürel yabancılaşmaya zemin hazırladığı Rushdie'nin ifadesinde yer almaktadır: "Çocukluğumu geçirdiğim evin fotoğrafı bana bugünümün yabancılaştığını ve geçmişimin kaybolan zamanın sisleri içinde kayıp bir şehirde kayıp bir ev olduğunu hatırlatmaktadır." (Rushdie, 1991: 9) Kimlik hem kişinin kendini tanıması hem de sosyo-kültürel kümelenme sürecinin ürünü olması nedeniyle Yusuf'un ve Halil'in benlik imgeleri baskın ideolojinin dayatmalarına göre şekil almaktadır. Yabancı olduğu bir ortamda ötekileştirilmeden yaşayabilmesi için kendi kültürünün, dilinin sınırlarından uzaklaşması gerektiğini düşünen ve bu amaçla Arapça öğrenen Yusuf kendisini içerisinde farklı derelerin birlikte aktığı bir ırmak olarak görmekte ve sahip olduğu kimlik bütünlüğünü yitirdiğini düşünmektedir.

Romanda Yusuf ve Halil karakterleri başta olmak üzere Hint ve Arap kökenli kişilerin göç ettikleri yerlerde aidiyet duygusunu tam olarak içlerine sindirememeleri, kendi kültürel özelliklerini kaybedip göç ettikleri kültürün değerlerine sarılmaları yaşadıkları sürgünün, diasporanın sonuçlarıdır. Anavatanlarından uzakta olan karakterler ayrılıkçı ve ötekileştirici tutumlar nedeniyle buldukları yerlere kendilerini ait hissedemeyen diasporik kimlikler olarak karakterize edilmektedir. Köle olmaları ve babalarının borçları nedeniyle toplumda saygın bir konuma ulaşamamaları Yusuf ve Halil'in toplumda öteki olarak anılmasına zemin hazırlayan faktörlerdir. Babalarının iş hayatlarındaki başarısızlığın bedelini ödeyen her iki genç de kendi iradelerinin dışındaki nedenler yüzünden ötekileştirilip toplumun en alt tabakasına itilmiştir.

Afrikalılar arasındaki toplumsal sınıf farkının insanların yaşamında nasıl bir yer tuttuğu Yusuf'un Aziz'in evine gittiği zaman maruz kaldığı aşağılayıcı tutumda görülmektedir. Yusuf'u köle olarak gören ev sakinleri onu evin zemin katına gönderirler. Kaldığı evin bahçesinin duvarlarla çevrilmiş olması nedeniyle ev halkı ile iletişim kuramayan Yusuf sadece Kiswahili diliyle yapılan konuşmaları anlayabilmektedir. Konuştuğu dilin bulunduğu çevrede kendisine hiçbir fayda getirmeyeceğini anlayan Yusuf zamanla Halil'in yaptığı "dillerini ve avlanmayı öğretiyorlar" (Gurnah, 1998: 28) ikazının haklılığına inanır. Afrika'da ticaretle uğraşan ve refah içinde yaşayan zengin kesimin konuştuğu Arapça dilini kıtanın kıyı ve iç kesimlerdeki Arapça bilmeyen kesime öğrenmesi için baskı yapması kabileler arasında bizden olmayan ötekileştirilir anlayışını doğurur.

Afrika'daki ticari faaliyetlerde insanların köle gibi satılması kimliğin dağılıp parçalanmasına zemin oluşturmaktadır. Emri altında çalıştığı Aziz'in önderliğinde yapılan ticari seyahatlere zorunlu olarak katılan Yusuf, bu seyahatlere gidip gitmeyeceğine dair fikrinin sorulmaması nedeniyle kendisini benliksiz ve değersiz bir mal gibi hissetmektedir. Hiç istemediği halde ticaret yapmak için yola koyulacak olan kervana katılmaktan dolayı vicdan azabı duyan Yusuf kendisini vahşi olarak nitelenen halka karşı ihanet ediyormuş gibi hissetmektedir: "Yusuf kendisini sürgüne gönderilmiş ve anlamadığı bir ihanetten suçlanmış gibi duyumsadı." (Gurnah, 1998: 47) Bu seyahate katılan ve Aziz'in kervanına önderlik edecek olan Muhammed Abdullah'ın Afrika'nın iç kesimlerinde yaşayan insanları vahşi olarak görmesi ve onları sosyal, ekonomik

açından değersiz olarak görüp ötekileştirmesinden etkilenen Yusuf, ticari faaliyetler adı altında yapılan sömürgeleştirmenin uygarlık olarak algılanmasından dehşete düşmüştür. Çevresindeki hamallara ve bekçilere küçümseyerek bakan ve elinde tuttuğu deyneğiyle kendisini adeta bir kral olarak hisseden Muhammed Abdullah'ın "vahşiler ülkesindeyiz. Onlar sizin gibi ödlele çamurundan yapılmamışlar. Elbiselerinizi sıkıca tutmazsanız erkekliğinizi bile çalarlar." (Gurnah, 1998: 52) şeklindeki sözleri Afrika insanına karşı beslenen anlamsız önyargıların ve sömürgeci ideolojinin ötekileştirici zihniyetinin yansımalarıdır.

Mombasa'nın kuzeyindeki küçük Kilifi kasabasında küçük bir dükkan işleten ve seyahatler sırasında Aziz'in mallarını deposunda saklayan Hamit Süleyman İslamiyet'i medeniyetin, insanlığın ve özgürlüğün dini olarak görmektedir. Hamit Süleyman sert kurallar üzerine bina edildiğini düşündüğü İslamiyet'i reddeden Hintli Kalasinga'yı öteki olarak görmektedir. Sahip oldukları dini inanışlarının üstünlüğünü birbirlerine dayatmaya çalışan Hamit ve Kalasinga sürekli bir dini tartışmanın içine girerek farklılığı kabullenememektedirler. Avrupalının üstünlüğünün her derde deva olabileceğine inanan, inanmak zorunda bırakılan Afrikalılar bir Avrupalının ölü vücudunun hemen çürümediğine ve bir başka Avrupalının nefesiyle tekrar yaşama dönebileceğine inanıyorlardı. Böyle bir anlayışın İslam dininde büyük bir günah olduğunu belirten Hamit "insan kılığına girmiş yılanlar" (Gurnah, 1998: 63) olarak gördüğü Avrupalıların Allah gibi algılanmasının imanı zedeleyici olduğunu anlatmaktadır.

Çevredeki herkesin Kalasinga diye çağırdığı ama asıl adı Harbans Singh olan bir Hintli ile Hamit arasındaki tartışmanın temelinde Hint-Müslüman çatışması yatmaktadır. Müslümanların sorgulamadan Kuran'da kendilerine emredilen her şeyi yerine getirmeye çalışmalarını anlamsız bulan Kalasinga çevrelerindeki köpeklerin bile bundan rahatsız olduğunu ve havlamalarından Müslümanların etini yemek istediklerinin anlaşıldığını söyler. Kalasinga'nın bu iğrenç şakasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmek isteyen Hamit "hayırsız deli, hırsız piç, kıllı kafir" (Gurnah, 1998: 68) gibi kullandığı sert ifadelerle Kalasinga'yı ötekileştirmektedir. Hamit'in sürekli olarak kendisini hintinciri şeklinde çağırması nedeniyle aşağılık duygusuna kapılan Kalasinga bunun tekrarlanmaması için Hamit'i uyarır. Hamit'in Kalasinga ile aralarındaki inanç farkı nedeniyle onu değersiz bir kafir olarak görmesi ve cennetin kapısından içeri adımını bile atamayacağını düşünmesi Hindu inancına ait kişileri ötekileştirmekte ve sadece Afrikalı Müslümanların benlik bilincine sahip insanlar olabileceğini savunmaktadır. Tıpkı Hamit gibi çoğu zaman vaktini birlikte geçirdiği Zanzibarlı arkadaşı Hüseyin de ait olduğu ulusu, dini ve kültürü kutsal olarak görmektedir. Kendilerinden farklı olanları, özellikle de Batı'yı "karanlıkların, cinlerin ve vahşilerin yurdu" (Gurnah, 1998: 71) olarak değerlendiren Hüseyin ben ve öteki ayrımı yaparak kendilerine yabancı olan bütün unsurları dışlamaktadır. Avrupalıların gözünde vahşi birer hayvan olduklarını ve tüm dünyayı sömürüp ele geçirinceye kadar bu ötekileştirmenin devam edeceğini düşünen Hüseyin'e göre Avrupalılar kendileri haricinde herkesi değersiz ve işe yaramaz olarak görmektedir. Sadece sahip oldukları malları değil manevi ve kültürel değerlerini de zamanla kaybedeceklerini belirten Hüseyin sömürgeci Batı zihniyetinin köleleri olarak kimliklerini kaybedeceklerini ifade eder: "... kendi yasalarını ve dünya görüşlerini ezberletecekler, tek kutsal sözcük gibi. Bizim hakkımızda yazmaları gerekirse, ne yazacaklar? Köle yaptık diyecekler." (Gurnah, 1998: 75)

Kölelerin bile köleliği savunduğu ve öteki olarak kalmaktan zevk aldığı bir düzende özgürlük ve benlik sahibi olmak gereksiz gözükmektedir. Kendilerini Afrika'nın iç kesimlerinde yaşayan dinsiz vahşilerden ayıran en önemli özelliğın Allah'a ve dinlerine olan sadakatleri olduğunu belirten Hamit Yusuf'un Kuran'ı bilmiyor oluşuna büyük tepki gösterir. Afrika'nın kıyısında yaşayan insanlar olarak kendilerini kıtanın iç kesimlerindeki insanlardan üstün gören Hamit, Allah tarafından İslamiyet'le şereflendirildikleri için onurlu insanlar olarak anılmanın kendilerine verilmiş bir hak olduğunu savunur. Medeni olmakla vahşi olmak arasındaki inceliğın farkına varması için Kuran öğrenmesinin zorunlu olduğu kendisine sürekli söylenen Yusuf, Kuran'ı tam olarak öğreninceye kadar öteki olarak görülmekten kurtulamaz. Yusuf'un iki ay gibi kısa bir sürede Kuran'ı baştan sona okumayı öğrenmesi ve aşırı bir dindarlık sergilemesi karşısında endişelenen Hamit beklentisinin aksi bir durumla yüz yüzedir.

İç kesimlere yapılan seyahatte bulunan köleleri, hamalları ve bekçileri toplumsal konumları, dini inanışları nedeniyle insan olarak bile görmeyen Muhammed Abdullah fırtına ve şiddetli yağmur gibi durumlarda hamalların korkarak paniğe kapılmasının anlamsız olduğunu düşünür. Böyle bir tepkiyi sadece hayvanların verebileceğini ifade eden Muhammed Abdullah'a göre hamalların hayvanlardan farkı yoktur ve insani özelliklerin aksine bir tavır içerisindedirler. Yusuf'un Arapça bilmemesine sinirlenen Muhammed Abdullah Kiswahili dilinin vahşi insanların dili olduğunu, Arapçanın ise medeniyeti temsil ettiğini belirterek Kiswahili dilini konuşanların öteki olarak anılması gerektiğine inanıyordu. Ötekileştirici üslubunu

Hintlilere yönelik söyleminde de dile getiren Muhammed Abdullah bir Hintli'ye güvenmenin hata olduğuna inanır: "Eğer bir gelir elde edeceğini düşünürse öz annesini bile satar. Paraya olan hırsı sınır tanımaz. Zayıf ve korkak görünür, ama para için her yere gider, her şeyi yapar." (Gurnah, 1998: 110)

Roman boyunca Avrupalılar marjinal etnik gruplar olarak var olmaktadır. Çoğu yerel halkın kişisel ilişkilerine çoğunlukla dahil olmayan Avrupalılar diğer etnik gruplar tarafından gizem ve söylenti kaynağı olarak algılanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na hazırlık aşamasında olan ve Doğu Afrika'da hakimiyeti elinde bulunduran Almanlar hakkında Muhammed Abdullah'ın yardımcısı ustabaşı Simba Mwene(Aslan Mwene) tarafından anlatılan öyküler Batı ile Doğu arasında ben ve öteki ilişkisinin gün yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Almanlar ile Doğulular arasında bir ayrıma giden Mwene Almanların akıl ve mantık sınırları içerisinde disiplinden asla taviz vermediğini, en ufak bir hatayı bile cezalandırdığını Doğuluların ise yaşanan olaylara duygusal olarak baktıklarını ifade eder: "Biz eğer bir suçlu aman dilerse ve özellikle suç çok ağır olursa cezalandırmakta zorlanırsanız... Ne var ki bu Alman için geçerli değil. Ceza ne denli ağırsa, o da o denli kararlı ve affetmez olur." (Gurnah, 1998: 97) Bölgedeki Almanların büyük adam olarak nitelendiği ve karar verme yetkisine sahip tek hakim güç olduğu bir dönemde Afrika yerlileri için tam bir benlik bütünlüğü sağlamaları ve yaşamlarına tek başlarına yön verebilmeleri olanaksızdır. Kabile yaşantısı içinde yaşayan Afrika'nın zenci halklarını insanlara saldırap öldüren, hiç acımadan hayvan avlayan, şiddete dayalı bir yaşam profili içerisinde algılayan Almanlar öteki olarak gördükleri bu insanları insanlık seviyesine ulaştıracakları iddiasıyla sömürerek bütüncül bir kimliğe sahip olmalarını engellerler.

Aziz'in sahip olduğu ekonomik üstünlüğü Doğulu bir kabile reisi olan Chatu'nun kervana yaptığı saldırı sonucu büyük zarar görmesi Doğu'nun kendi cennetini kendi elleriyle yıktığının ve savunmasız bırakıldığının göstergesidir. İç kesimlere yaptığı ticari amaçlı seyahatte beklentisinin aksine bir durumla karşılaşması sonucu hedefine ulaşamayan Aziz hiçbir kural tanımayan vahşilerle Almanların ezici askeri üstünlüğü arasında bir boşluğa düştüğü hissine kapılarak kimliğinin yıkıma uğradığını düşünmektedir. Chatu'nun bütün mallarına el koymasından sonra bir daha ticaret yapamayacağını düşünen ve emri altında çalışanların paralarını ödeyerek işlerine son veren Aziz'in özellikle Muhammed Abdullah'ı işten çıkarması Halil'de büyük bir sevinç duygusu yaratmıştır. İnsanlar arasında sürekli ayrımcılık yaparak sömürgeci bir tutum benimseyen Muhammed Abdullah ben ve öteki ayrımının modern zamanın her aşamasında etkili olduğunu savunur: "Egemen gücün işlerliğinde hayati bir öneme sahip olan sömürgeci sistemde oynanan oyuna rağmen sömürgeci söylem bir zamanlar öteki olarak lanse edilen sömürgeleştirilen bireyi sosyal bir gerçeklik olarak üretmektedir." (Bhabha, 1994:70)

Efendisi Aziz ve Muhammed Abdullah ile yaşadığı ticari seyahat deneyiminde büyük bir gelişim gösteren Yusuf "özlem çeken ve yitik bütünlüğün görüntüleriyle avunmaya çalışan bütün ötekiler gibi" (Gurnah, 1998: 143) ailesine ve yurduna olan özlemini dile getirirse de ötekileştirilmiş biri olarak sürdürdüğü bu yaşamın zincirlerini kıramayacağını biliyordu. "Sanki gerçekte yaşamıyor ya da yok olmanın sınırlarında bir düşte yaşıyor" (Gurnah, 1998: 146) gibi bir ruh haline kapılan Yusuf kendisini kaybolduğu bir yerde yolunu bulmaya çalışan bir öteki, yabancı olarak görmektedir. Ne yaparsa yapsın eski kimliğine kavuşup bireysel özgürlüğünü elde edemeyeceğini düşünen ve özgürlüğü kendisine verilen MzeeHamdani'nin bu özgürlüğü kabul etmeyerek geri çevirmesine ise anlam veremeyen Yusuf "Ama sen onun kölesiydin... hala kölesisin. İstedğin bu mu? Niye özgürlüğünü verdiğinde kabul etmedin?" (Gurnah, 1998: 181) şeklindeki sorularıyla öteki olarak yaşamının bir kader olarak kabul edilmemesi gerektiğine vurguda bulunur. Tıpkı Hamdani gibi birlikte çalıştığı arkadaşı Halil de efendisi Aziz'in evinde köle olarak yaşamaktan rahatsızlık duymamaktadır. Halil üvey kız kardeşi Emine'nin Aziz ile evlenmesinden sonra özgürlüğü kendisine verilmesine rağmen köle olarak yaşamaktan memnun olduğunu belirterek kişisel bir kimlik arayışına girmek istemez. Aziz'in evli olduğu iki karısı da fiziksel olarak olmasa da zihinsel bir kölelik duygusu yaşamaktadırlar. Bu iki kadının da yaptıkları evlilikler sayesinde ailelerinin koyduğu sınırları aşarak özgür olduklarını düşünmesi bir hayalden öteye geçmez, çünkü Aziz'in iki hanımı da kocalarından bağımsız hareket edemezler. Kaderlerinde yazılan her şeyin yönetimini kocalarına bırakan ve kişisel benliklerini kaybeden bu iki kadının da kölelikten kurtulabilmeleri neredeyse olanaksız gibi gözükmektedir. Herkesin eşit olarak kabul gördüğü, kimliklerin egemen gücün dayatmalarıyla kaybolmadığı, özgür ve önyargısız bir toplum düzeni içinde yaşamının kendilerinin hakkı olduğunu savunan Yusuf "utanç verici hiçbir şey yapmamıştı, asıl utanılacak olan onu, onları yaşamaya zorladıkları yaşam biçimiydi." (Gurnah, 1998: 192)

Sonuç

Gurnah'nın eserlerindeki karakterler ulusalcı bir perspektiften ziyade bireysel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bir yere ait olma duygusunun sadece ulusal değil uluslararası seviyede de melezleştiği görüşünü savunan Gurnah, sadece tek bir ulusun insanların deneyimlerine odaklanmayıp birçok farklı

kültürün yaşadığı bölünmüşlüğe eserlerinde değinmektedir. AbdulrazakGurnah anavatanı Zanzibar'daki çocukluk yıllarında yaşadıklarının ve İngiltere'deki deneyimlerinin etkisi altında kalarak eserlerinde kullandığı temalara sömürgeci ve sömürgecilik sonrası özellikler eklemektedir.

Gurnah'nın **Cennet** romanında tanık olunan kimliğin parçalanıp yok olduğu, ekonomik ve siyasi üstünlük, yersiz yurtsuzluk ve ötekileştirilme temaları çerçevesinde karakterlerin psikolojik durumlarını ortaya koymaktadır. Egemen kültürün ve gücün dışında kalanların ötekileştirilerek karanlığın içinde kaybolmaya mahkum edildiği bir dönemin ön plana çıkarıldığı roman öteki olarak yaşayanların ve toplum içerisinde sabit bir kimlik algısı oluşturamayanların yaşadığı dramı yansıtmaktadır. Bireylerin kimlik konusunda yaşadığı çelişkiler ve vahşi-medeni, dinsiz-dindar, köle-efendi ayrımı kapsamında kendisini gösteren ben-öteki diyalektiği bütüncül bir kimlik anlayışına sahip olmanın, bir yere aidiyet duygusu geliştirmenin sömürgecilik sonrası dönemde olanaksız olduğuna vurgu yapmaktadır.

Romandaki olay örgüsünün geçtiği Afrika üzerinden sömürge deneyimi yaşamış bütün bireylerin yaşadığı dramı dile getiren Gurnah kıta içerisinde yaşanan ırk, din ve sınıf ayrımlarının toplumdaki önyargıları güçlendirerek ötekileştirme sürecine zemin hazırladığını dile getirmektedir. Kıtanın iç kesimlerinde kabile düzeni içerisinde yaşayan insanların vahşilik, kafirlik ve barbarlık gibi sömürgecilik döneminin insanlık onurunu yerler altına alan ötekileştirici kavramlarla sınıflandırılması kimliğin kaygan bir zemin üzerinde, hakim ideoloji tarafından belirlenen bir şekil almasına neden olmuştur. Romandaki temalar sömürgecilik sonrası bir bakışla genel olarak ele alındığında Joseph Conrad'ın **Nostromo** adlı eserinden hareketle ötekileştirmeyi ve kimliğin egemen güçler tarafından tanımlanması şu şekilde özetlenebilir:

“Kimin iyi yerli kimin kötü yerli olduğunu biz batılılar kararlaştırırız, çünkü tüm yerliler bizim tanımımız sayesinde varoluyor. Yerlileri biz yarattık, konuşmayı ve düşünmeyi öğrettik; isyan ettiklerinde, olsa olsa, bazı batılı efendileri tarafından aldatılan aptal çocuklar oldukları konusunda bizi doğrulamış oluyorlar.” (Said, 2010: 21)

KAYNAKÇA

- BHABHA, Homi. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge. London.
- GRİFFİTHS, G. (2000). *African Literatures in English: East and West*. Longman. Harlow.
- GURNAH, A. (1998). *Cennet*. (Çev. Abbas Ören). Adam Yayıncılık. İstanbul.
- KAPLAN, K. (1996). *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*. Duke UP. Durham.
- MASLEN, E. (1996). *Stories, Constructions and Deconstructions: Abdulrazak Gurnah's Paradise*. Wasafiri. 24.3.
- NAİR, V. (2005). *In Conversation with Abdulrazak Gurnah*. [http:// www.deccanherald.com/deccanherald/15.05.2005/artic114802005513.asp](http://www.deccanherald.com/deccanherald/15.05.2005/artic114802005513.asp).
- RUSHDİE, S. (1991). *Imaginary Homelands*. Granta. London.
- SAİD, E.W. (2010). *Kültür ve Emperyalizm*. (Çev. Necmiye Alpay). Hil Yayıncılık. İstanbul.
- SCARPETTA, G. (1989). *L' Impurite*. Seuil. Paris.